

Landsmåls- och Folkminnesarkivet
Uppsala

1510:2

DALARNA

=====

Mockfjärd

Hedman, Hj., 1927

Svar på ULMA:s frågelista 12 Fäbodväsen

23 bl.4:o

1 " " teckn.

2 " " fotogr.

1510:2

L.L.

Exc.av S.Björklund

Fäbodväsen.

(i Mockfjärd)

Upptecknat i juli 1927 av H. Hedman,
Mockfjärd.

Förestående uppgifter äro meddelade
av Mård Per Andersson i Fermsnäs by, Mockfjärd.
Mård Per, som han vanligen kallas, är född den
16 maj 1843 i Högberget i samma socken. Han gifte
sig 1865 med Pelles Anna Mattsdotter i Fermsnäs och
har alltsedan dess varit bosatt i sistnämnda by.
På vintrarna har Mård Per varit sysselsatt med
miltkolning i skogarna, och under 52 somrar har
han varit timmerflottare. Dessutom har han hela
tiden skött sitt jordbruk. - Trots sina 84 år del-
tar han ännu i arbetet på åker och äng, läser sin
tidning och följer tidens händelser med stort intresse.

Landsmålsarkivet Uppsala 1510:2
Hj. Hedman 1927. MOCKFJÄRD
DAL.

Frgl. 12

Landsm., Upps. 1510:2
Hj. Hedman, 1927. MOCKFJÄRD

9.

2579

Foto: Hedman,
Mockfjärd.

Foto: Hedman,
Mockfjärd.

*Mård Per Andersson, Mockfjärd.
(Bilden tagen i juli 1927.)*

Landsmålsarkivet Uppsala 1510:2
Hj. Hedman. 1927. MOCKFJÄRD
DAL.

Frgl. 12

Foto: Hedman, Molsjård.

Juli 1927

Landsmålsarkivet Uppsala 1510:2 *Haid Str.*
Hj. Hedman, 1927. MOCKFJÄRD
DAL.

Fagl. 12

2579

3

I. Allmänt.

[Fäbodstället kallades "buan"; obest. form "buor". Ex. "Vå skå I ti för buor?" - Namn på fäboddar: Sansbuan, Backbuan, Kolbässbuan. - Fäboddar av olika slag ha ej funnits i Mockfjärd,] inke heller några särskilda för getter avsedda eller så nära byn liggande, att mjölken kunde hemförslas varje kväll.

Étt flertal gårdar (ofta i olika byar) ägde fäbodstället. Större fäboddar kunde vara uppdelade i olika avdelningar (klasor) med olika namn, oftast efter den by, som hade de flesta gårdarna i "klassn". Så t. ex. var och är fortfarande Bastberget (Bassbärjä), socknens största fäbodställe, indelat i "Bössbuan" (av byn "Bössjä"; Borgsheden), "Lindbuan" (av

Landsmålsarkivet, Uppsala 1510:2
Hj. Hedman, 1927. MOCKFJÄRD
DAL.

Frgl. 12

Pröv. i klass
Landsm. Upps. 1510:2
Hj. Hedman. 1927. MOCKFJÄRD

5. Lindbyn), "Bärrjä" (fyra gårdar på en höjd) och "Åsbuan". - Man brukade ej hyra betesmark eller ackordera bort sin bostad på annat håll. - Föreståndaren för ett bodlag (bülag) kallades "bufoggdin"; pl. best. f.: bufoggdan, obst. f.: bufoggdör.

Bytb.: bod-
fogde

Landsmålsarkivet Uppsala 1510:2
Hj. Hedman. 1927. MOCKFJÄRD
DAL.

Frgl. 12

Landsm. Upps. 1510:2
Hj. Hedman. 1927. MOCKFJÄRD

II. Fäbodmarken och omgivningarna.

Det inhägnade området omkring fäbodstället benämndes "täckta" (obest. f. täcket; pl. täcktan ~~na~~ täcketör; fem.). Endast en sådan fanns vid varje fäbod. Den obebyggda delen av täckten användes som slättermark, men i ett par fäbodar, Bastberget (Bassbärjä) och Fansbodarna (Fansbuan), fanns även odlad jord.

"Tjia" (fem.; obst. tjia; plur. tjian ~~na~~ tjior) var den plats på "stann-(h)oln", där man hade kreaturen under middagstrasten. (Se vidare under "vallning"!)" "Fäggälsbacken" el. "fäggäl'n" kallades den öppna, inhägnade platsen utanför fäset. (Se plan över Norra Fansbodarna, ark 8).

Trakten omkring ett fäbodställe

Ordb.
täckta

Ordb.
tjia

Landsm. Upps. 1510:2
Hj. Hedman. 1927. MOCKFJÄRD

Ordb.
fäbod

7. (och en by) kallades "löt" (fem.; best. löta, pl. lötär-
lötann), oftast med stället el. byns namn före
Ex. Gräsbässlöta, Väslöta. Någon slättermark
el. åker utom täkten fanns ej. Iredjände
(fällbränning) av skog förekom ibland. I
så fall var det antingen ett hushåll som sved-
jade (bränd fäll) för sig el. också alla delägare
i "bulajjä" tillsammans. I senare fallet känner
Härd Per ej till några särskilda fastställda
skyldigheter för hela fäbodlaget att fälla skog,
inte heller att man tar ut skog.

Ordb.:
löt f.

Ordb.: fall
n.

Hemlöt och fäbodlöt (hemmlöta ö bulöta)
voro ej skilda av gärdsgärd (räggäl, mast, räggäl, n.
räggälör, räggälann), men mellan Gagneflöten
och Mockfjärdslöten (Gangslöta ö Mockfjälslöta) fanns
en sådan förr i tiden, "milläräggäl".

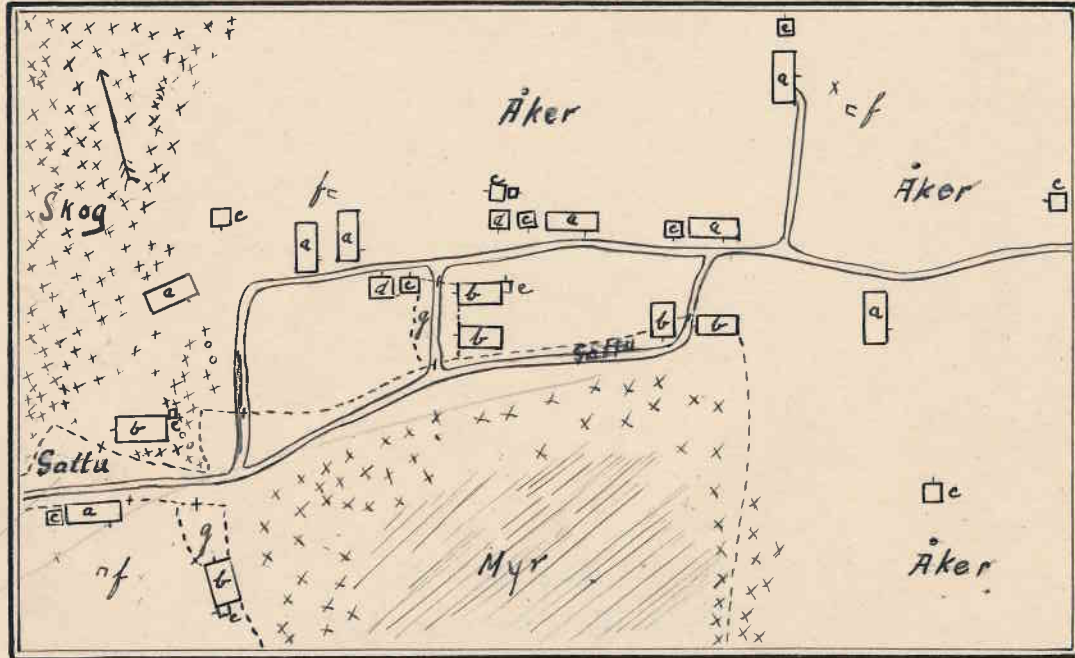
Landsm. Upps. 1510:2
Hj. Hedman. 1927. MOCKFJÄRD

Landsmålsarkivet Uppsala 1510:2
Hj. Hedman. 1927. MOCKFJÄRD
DAL.
Frgl. 12

Ordb.:
rod-gärd

Plan över Norra Tansbodarna.

(Ritad ur minnet.)

a) Stuga med kammare och vedbod; b) ladugård; c) lada; d) stall; e) "bus"; f) eldstad; g) fäggål; --- = gårdsgård; = större gångstig.

utråde

Landsmålsarkivet Uppsala 1510:2
Hj. Hedman. 1927. MOCKFJÄRD
DAL.

Frgl. 12

III. Byggnaderna.

På ett fäbodställe funnos följande byggnader för varje gård: stugan (stuggu; pl. stuggunamn), med vilken var sammanbyggt kammare och vedbod (kammår ö vällör), vidare ladugård (fäjs), stall (stáll) och lada (lâu). Ibland hade två gårdar gemensam ladugård, och voro då denna försedd med två gödselgluggar. Utanför väggen (vâddja) fanns det en tät gärdesgård (râggâl), så att man kunde skilja gödseln (dinnja). Ladorna kunde också vara gemensamma och voro då arbalkade inuti.

Skämtnamn på stugorna har härd Per ej reda på.

I det fria fanns alltid en eldstad (ilsta; pl. ilstoör). Denna kunde ibland vara

Landsmåsar-kivet Uppsala 1510:2
Hj. Hedman. 1927. MOCKFJÄRD

DAL.

Frgl. 12

Landsm. Upps. 1510:2
Hj. Hedman. 1927. MOCKFJÄRD

Ordb.: eld
stad

10.

gemensam för flera gårdar, och den var mycket enkelt byggd: endast en flat stenhäll som bakvägg och mindre sådana vid sidorna.

Äldstaden användes för vattenvärmning, vid kokning av inlag och vassla (missu) och vid ystning. Mesosten (miss-smörrä) kokades för det mesta inne i stugan, men ibland fick äldstaden också användning vid detta arbete.

Landsm. Upps. 1510:2

Hj. Hedman. 1927. MOCKFJÄRD

Landsmålsarkivet Uppsala 1510:2
Hj. Hedman. 1927. MOCKFJÄRD

DAL.

Frgl. 12

IV. Flyttningarna.

Fäbodarnas avstånd från byggen väla från 1 1/2 km. (Nöla Lannsbuan, Grävännbärrjä) upptill närmare 9 mil (Bassbärrjä)

Väg till fäbodarna: buväg, mask, buväjån, buvägör, buvägan.

Före fäbodflyttningen på våren lät man djuren gå på bete i hemstegen för att vänja dem med varandra. Detta kallades att sänja ihop dem (sämmy kop kriterann). Då var det byns pojkar, som skulle sköta vallningen. Innan man släppte ut kreaturen första gången, skulle det läggas tvicksilver i kröskeln och med stål ritas ett kors ovanför dörren i ladugården. Strax före avfärden till "buan" skulle korna ha

Landsmålsarkivet Uppsala 1510:
Hj. Hedman. 1927. MOCKFJÄR
DAL.

Frgl. 12

Ordb: bod-
väg

→ Ordb: sänja v.

Landsm. Upps. 1510:2
Hj. Hedman. 1927. MOCKFJÄR

19. "sletjör" (best. f.: sletjann) ur skällan. - Att man klippt skugg håren på kalvar har ej förekommit, ej heller att små kreaturen skickats tidigare till fäboden.

Flyttning: "bufförning - bufförninna" av "buffra" (flytta). Ordet användes endast om fäbodflyttningar.

Godbr: 1012

Alla saker till och från fäboden klövjades ("klöovjäss" av "klöovjäs"), t. ex. mat till "bukulla", mesost, smörbyttor och kalvar. Små barn bar man på ryggen, och skulle hö fraktas, gjordes detta på vintern. Smör, mesost och ost togs hem efter behov före hemflyttningen. Vid denna sistnämnda skulle man förstås ha allt med sig hem. - Man buffrade kl. 1 på natten, stundom redan kl. 19. Detta för att komma först till älven. Vid

Landsm. Upps. 1510:2
Hj. Hedman. 1927. MOCKFJÄRD

Landsmålsarkivet Uppsala 1510:2
Hj. Hedman. 1927. MOCKFJÄRD

DAL.
Frgl. 12

13.

denna funnos särskilda ^{ko-flotte, bestående av} kopriamar (buffjäsflöta, flötn, flötör, flötann). Dessa voro endast kop-
 timrade stockar utan staket. I fall att prä-
 kettingen skulle gå av funnos två par åror,
 varmed man skulle kunna ro i nödfall.
 Mård Per har dock aldrig hört, att man be-
 hövt göra detta. I stället användes årorna
 som staket. En karl stod i vart hörn och
 höll ena änden av en åra i vardera han-
 den.

⊕ Två veckor före midsommar var
 rättla tiden att "buffrä" för hela socknen. Tors-
 dagen var olycksdag. Vanligen flyttade man
 före denna dag för att "bömma egång" till
 söndag - Efter ankomsten till fäboden skulle
 kvinnorna skura och städa (dönâ) i sluga och
 kammare, och byttor och övriga träkärl skulle

Godt. i bo-
 förs-flotte

Landsmålsarkivet Uppsala 1510:2
 Hj. Hedman. 1927. MOCKFJÄRD
 DAL.
 Landsm. Upps. 1510:2
 Hj. Hedman. 1927. MOCKFJÄRD
 F. 12

14. ställas i vatten till tätning (stenläggåss). Kar-
larna skulle se över hus och gärdsgårdar och
laga, där det behövdes. Vidare skulle de "jör
långkör" åt kor och getter samt hugga ved.
Denna togs på det gemensamma undantaget
och var och en fick hugga så mycket han vil-
le. Efter 1 ½ dagar för hemfolket (hemmfölljå)
tillbaka till bygden.

Till slätten skulle man flytta
hem igen. Fjärdingsman steg då en söndag
efter gudstjänstens slut upp på stenen fram-
för kyrkan och ropade: "Hur snart vill I be-
färr från buan?" När han så hört de olika
förslagen, bestämde han en dag för hemflytt-
ningen. Oftast kom man hem i "kvimföllkericken"
d. v. s. 19-24 juli. Då var det slut på "värtår-
min."

Landsmålsarkivet Uppsala 1510:2
Hj. Hedman. 1927. MOCKFJÄRD

DAL.

Frgl. 12

Landsm. Upps. 1510:2
Hj. Hedman. 1927. MOCKFJÄRD

15.

"Ölsmässa" firades i Läl (Socknens äldsta by, numera fäbod, 9 km. från Brötjärns by), där man samlades söndagen närmast "Ölof" från hela socknen. På övriga helgdagskvällar under tiden man var hemma brukade ungdomarna samlas och dansa i prämen vid färjan.

Efter två veckor skulle alla fara till fäbodarna igen. "Hösthärmin" började. Nu följde hela hushållen med till "buan" för att slå. Vid "Ölsmässa" hade man tillställningar av olika slag i fäbodarna. Man dansade, brotades (brötås), sprang ikapp och man söp hela dagen. - Andra märkesdagar funnos ej. - Efter släningen skulle gödseln köras ut på slogen och knäckas riktigt fint. Detta skedde med ett redskap, som liknade en vanlig

Ordb.
Ölsmässa

Landsmålsarkivet Uppsala 1510:2
Hj. Hedman. 1927. MOCKFJÄRD
DAL.

Landsm. Upps. 1510:2
Hj. Hedman. 1927. MOCKFJÄRD

16. räfsa, fastän grövre och klumpigare på alla
vis, och det kallades "bänntjä" (best. bänntja, pl.
bänntjör, bänntjann). Sedan för "hemföljä"
tillbaka till bygden. - Att fäbodas legat i trä-
de har ej förekommit. På vintern tördde
man hem det hö, som ej blivit uppställt
(öppställt).

Ordb.:
bänntja f.

På hösten var det ej så noga
med tiden för hemflyttningen, men tre ve-
kor före Mikaeli brukade man vara hemma.
På en måndag, som av fjärdingsman be-
stämde, skulle man börja lötningen. Sedan
flyttade man vanligtvis hem i samma ve-
ka. - Kvällen före avresan mjölkades korna
sista gången i fäboden, och av den då er-
hållna mjölken gjordes "lissn-ust", som ut-
delades bland barnen hemma. En timme före

Ordb.:
lill-ust

Landsm. Upps. 1510:2
Landsmålsarkivet Uppsala 1510:2
Hj. Hedman, 1927. MOCKFJÄRD
Fgl. 12
DAL.

17.

aresan kokades "buffässvällinnjänn." ⊕

Under vår- och höstflyttning hade skällkor och kalvar extra klavar, utstydda med fina tygbitar, färgade ullgarnsstumpar och blommor. På vårarna pryddes man upp den gamla klaven med några nya lappar här och var. Klavarna förvarades i "buan" till "hemmbuffärninnja" på hösten, och samma klavar kom alltså att användas år från år.

Landsm. Upps. 1510:2
Hj. Hedman. 1927. MOCKFJÄRD

Landsmålsarkivet Uppsala 1510:2
Hj. Hedman. 1927. MOCKFJÄRD
DAL.

Frgl. 12

V. Vallningen.

Korna fingo aldrig gå ensamma.
"Höln" skulle alltid vara med.

Grisarna fingo däremot gå
fritt hemma i byn. Oftast höllo de till i
en liten dytfjörn (dipuss), som än i dag
heter "Svingöla". På kvällarna skulle var och
en ha hem sin gris, och då kunde man
få höra, "hur kärningarna ropå från en än
gäln lat en arå. 'Ha I sitt vänn gris
nå, sa döm." - Någon särskild byggnad d
fanns ej för svinen.

[Vallhjonet benämndes "hölä" (best.
höln) ^{mast} (pl. hölör - hölann). Denne hade en "jätt
kullå" eller "jättpojltjä" till hjälp, eller också
var det två bukullor, som vallade samtidigt

19. och hjälpte varandra. Hund användes inte,
ej heller förekom det, att vuxna män jättå.
Pojkar vallade ensamna hemma i byn på
värarna innan man flyttat till fäbodarna.

Nästan varje hushåll hade egen
bukulla. Oftast var det någon av hushållets
egna medlemmar (jättå sjölvä), men det
kunde också hända, att man måste "ting
bukullä", (om inte det egna folket kunde
undvaras hemma vid gården. Då kunde
man antingen tinga fäbodgrannens bu-
kulla att sköta ens kor, eller också skaf-
fade man sig en pigå för sommarn o
"skicka-(h) o ti buann.") Bukullorna vallade
(jättå, inf, imp. f, sup och imp. t. lika) i tur och ord-
ning, var och en hälften så många dagar,
som hon hade kor att sköta. I två getter

v. ex. 8K.
Ordb.: buk-
kulla f.

Landsm. Upps. 1510:2
Hj. Hedman. 1927. MOCKFJÄRD
Frgl. 12

Landsmålsarkivet Uppsala 1510:2
Hj. Hedman. 1927. MOCKFJÄRD
DAL

90. motsvarade en ko. Fäbodkullan fick alltså
valla åt hela "jättlag", men ifråga om and-
ra göromål, "hadd(h)o barä no' tustfjäll tä
skötä." - "Hölen för dagen" skulle lösa sina
egna kreatur, och då alla djur, som till-
hörde jättlaget, samlats i "gätta", fick hon
och hennes medhjälpare föra dem till storgs.
"Ö döm ar butkullan brukä full föll (följa)
döm på väg no' stenkast döm. I större fä-
bodar, där det fanns flera olika telasar (se ark 4!),
utgjorde varje sådan ett "jättlag"; i mindre
fäbodar hörde alla till ett och samma "lag".

Fäbodkullan hade för hela somma-
ren en riksdaler pr ko och en halv riksdaler
pr get i lön för främmande (otenuä) kor.
Piglönen för en sommar var 28 rdlr förutom
maten. I städsel (städjå) erhöles en rdlr. Pi-

Landsm. Upps. 1510:2
Hj. Hedman. 1927. MOCKFJÄRD

Ordb.:
gät-lag

Landsmålsarkivet Uppsala 1510:2
Hj. Hedman. 1927. MOCKFJÄRD
DAL.

Frgl. 12

91. gen-fäbodkullan brukade dessutom få en talsduk eller ett förkläde på hösten, sedan man flyttat hem från fäbodarna. Till midsommar skulle hon ha retra bröd (ärvillärr bullä),
^{som var} bakat av rågmjöl och som kallades "ötvälsbullä", och därtill ett kvarter brännvin. - Holens matsäck utgjordes av havrebröd, smör, ost, mesost och ett kvarter mjölke.

Ordb.
wards-
bille

Jättpojken hade samma mat i sin säck. - Lönen var inte stor. På 1850-talet var värd Per jättpojke i flera år i Ströckgröpens fäbod, och han hade då 6 skilling om dagen. Han hade aldrig storr på sig i skogen, utan fötterna blevo alldeles sönderrivna till kvällarna. Och han säger sig komma ihåg, hur crätt han lyckte det vara, att fäbodkullan, som hade storr, nästan alltid fick gå efter

Landsm. Upps. 1510:2
Hj. Hedman. 1927. MOCKFJÄRD

Landsmålsarkivet Uppsala 1510:2
Hj. Hedman. 1927. MOCKFJÄRD
DAL.
Frel. 17

99. vägen, men han måste löpa omkring i
ris och moras och hålla djuren till-
samman. "Nänn sô mä I tro ô, at(h)ä
vartt iekbärckä lör yund fötkann tã
höstann."

Vid vallningen skulle man alltid
ha sina sämsta kläder på sig. Man gjorde
därför ombyte då man kommit hem på
kvällen.

Hölens utrustning bestod av "höl-
säck, slekskräppå, horn, hölicä, slikeniv, nösa"
samt påse för elddon. "Hölsättjänn" var en kont
av näver, i vilken maten (buln, usstr, miss-
smösslepa, smörasstjänn ô mjölkeflaska), stid-
teniver och påsen för elldonet buros. Denna
sistnämnda var av skinn. "Sleksteräppå" var
förfärdigad av "jetthäv ô bockhäv." Hornet

→ Ordbr.
hord-säck

→ Ordbr. slek-
skeräppå

Landsmålsarkivet Uppsala 1510:2
Hj. Hedman. 1927. MOCKFJÄRD
DAL.
Frgl. 12

Landsm. Upps. 1510:2
Hj. Hedman. 1927. MOCKFJÄRD

93. bars i ett band om livet, och yran satt
instuckten i matsäckens ackremmar (fästann)
"Kösa" var ett mässingsfodral, i vilket nål
och tråd förvarades. Det hängde på skimmpr-
erna. - Vidare skulle man alltid ha med
sig ett garnnystan, med vilket man skul-
le prova, om korna fått sprängmack.

Ungefär kl. 1/2 8 var det lösdags.
Hölen gick i spetsen för kreaturen med
slekpåsen i hand, lockade dem med deras
namn, sjöng och gav dem "sletjör". Skäll-
kon skulle ha mera än de andra. - Vall-
hjonet måste ha alla kor med sig, inte
bara skällkon. Några särskilda ceremonier
med koskällan har inte förekommit (jfr ark
19 överst). Den ko, som var bäst att följa
vallhjonet blev tagen till "skällkon". Mård Per

Landsmålsarkivet Uppsala 1510:2
Hj Hedman, 1927. MOCKFJÄRD
DAL.

Frgl. 12

Landsm. Upps. 1510:2
Hj. Hedman, 1927. MOCKFJÄRD

24. har ej reda på, att alla kor burit skällor.
Killingar höllos hemma i en s. k. killing-
grind, tills de blevo så stora, att de ej
diade. - Korna fingo aldrig gå som de
själva ville.

Ordbr.
killing-
grind

Före midsommar var vallhjonet
sysselsatt med strumpstickning och linne-
sömnad, på eftermiddagen med löv-
tagning.

Ordbr.
stäm-mor

[Middagsrast hölls vid en "stäm-
mor". Ett fäbodställe hade flera sådana. Så
t. ex. hörde till Stockgropens fäbodor fyra sty-
cken, nämligen "Prästabu-stämmora, Blattje-
bäss-stämmora, Dragbäss-stämmora" och
"Saldalsstämmora". [På varje ^{stämman} stämmor fanns
"e tjä". Denna var antingen en orgär-
desgård (raggil) inhägnad fyrkant, eller

ae. ch.

Landsm. Upps. 1510:2
Hj. Hedman. 1927. MOCKFJÄRD

Ordbr.
kyra f.

Landsmålsarkivet Uppsala 1510:2
Hj. Hedman 1927. MOCKFJÄRD
DAL.
Frgl. 12

95.

också var det två i ungefär 90° vinkel
 "gäende" gärdesgårdar. Dit drevos kreaturen
 under middagen. Den ena av de vallande
 ställde sig "ve tjia ö ropå: Kommm ö söv
 nu-dä-ä, kommm ö söv!", och den andre
 skulle driva dit dem. Under middagen
 ropades (hoå döm) från stannmor till stann-
 mor, och medelst hornet kunde man med-
 dela att korna voro tillstädes, att någon
 var borta etc.

De olika stannmororna be-
 söktes en dag vardera i tur och ordning.
 I ett fäbodställe med fyra stannplatser
 återkom man alltså till en och samma
 var fjärde dag.

Hölen såg på solen hur myc-
 ket klockan var. Männ annäss hadd innt'n

Landsmålsarkivet Uppsala 1510:2
 Hj. Hedman. 1927. MOCKFJÄRD
 DAL.

Frgl. 12

Landsm. Upps. 1510:2
 Hj. Hedman. 1927. MOCKFJÄRD

76. nö bruk för tia håll" (han behövde ej ha reda på tiden), ty det var korna, som bestämde tiden för middagsrast och hemfärd.

Han brukade komma hem vid 6-7-tiden, och då skulle korna genast bindas (då var ä binningsdags).

Hästarna brukade man ej valla ("Hessl-(h)opänn" fick sköta sig själv. Man brukade heller inte gömma sig för kreaturen vid lötvingen på hösten.

Beteshagar funnos inte i gamla tider.

Landsmålsarkivet Uppsala 1510:2
Hj. Hedman. 1927. MOCKFJÄRD
DAL.

Frgl. 12

Godb. häst-
hop m.

Landsm. Upps. 1510:2
Hj. Hedman. 1927. MOCKFJÄRD